

אונברסיטת תל-אביב

צומת המזרח התיכון

מרכז משה דיין ללימודי
המזרח התיכון ואפריקה

עורכים: ד"ר הראל חורב, ד"ר מירה צורף כרך 3, גיליון מס' 1, 7 בינואר 2013

מונרכיות בפתחה של 2013 - שעת מבחן

פרופ' עוזי רבי

במלאת שנתיים ל"אביב הערבי", דומה כי טלטלתו פסחה על המונרכיות שמשטריהן נראים, לכאורה, כמי שניחנו בעמידות וביכולת הישרדות גבוהה מזו של המשטרים הלא-מלוכניים. אכן, מי ששילמו עד עתה את המחיר היו רודני הברזל ושליטים סמכותניים כדוגמת בן עלי בתוניסיה, מובארכ במצרים, קדאפי בלוב ועלי עבדאללה צאלח בתימן. נשיא סוריה, בשאר אל אסד, הנאבק על חייו ועל שלטונו במציאות סורית מדממת, עונה היטב להגדרה זו גם כן. עם זאת, לנוכח הנסיבות האזוריות החדשות, שאלת עמידותם של משטרי מלוכה עודנה תקפה ואף מחייבת דיון מחודש.

הדיון בנושא עמידותן של מונרכיות העסיק רבים. היו שטענו כי מלכים, בניגוד לשליטים המודחים שנתפסו כעריצים מושחתים ומשולחי רסן, נהנו ממידה רבה של לגיטימציה בשל "מערכת יחסים אינטימית" עם אזרחיהם באופן שאיפשר להם מרחב מחייה גדול יותר מאשר למשטרים סמכותניים לא-מלוכניים. מלכים ואמירים הצליחו להעמיד עצמם מעל למחלוקות כיתתיות ובמקרים רבים הפכו לסמלה של המדינה וממילא לחלק בלתי נפרד מזהותה החברתית והפוליטית. "השילוש הקדוש" המופיע בסיומו של ההמנון המרוקני, "האל, המולדת, המלך" (אללה, אל-וטן, אל-מלכ), הוא דוגמה נאותה לכך. אחרים בחרו לנמק את עמידותן של המונרכיות במרכיבים גאו-פוליטיים, כגון תמיכה צבאית, מדינית וכלכלית רחבת היקף מצד מדינות המערב, או גאו-אקונומיים, ובראשם עתודות נפט גדולות המספקות למשטרים המלוכניים מרחב תמרון בתוך מדינותיהם ויכולת הישרדות טובה יותר.

טיעונים אלה היו נחלת המחקר ההיסטורי והם משפיעים במידה רבה גם על האופן שבו מנתחים חוקרים את עמידותן של מונרכיות בימים אלה. אלא שטיעונים אלה, הגם שיש בהם ממש, מתעלמים מהשפעתו של הממד הפסיכולוגי של "האביב הערבי". שבירתו של מחסום הפחד בדמות המון עם הגודש ככרות ומדיח שליטים הטביעה חותם על מלכים ונתיניהם גם יחד. המונרכיות הערביות חוו בשנתיים האחרונות זירה ציבורית תוססת והועמדו לא אחת בפני אתגרים חדשים. כך לדוגמה, ההתקוממות בבחריין שחוותה מחזות דמים, על אף שדוכאה לפי שעה. היחסים המתוחים בין הרוב השיעי לבית המלוכה הסוני מבטיחים שנה מתוחה במיוחד לממלכה הקטנה. כך גם ההפגנות בירדן ובמרוקו שהפכו זה מכבר למופע של קבע. בשני המקרים האחרונים היטו המלכים אוזן קשבת לקולות הרחוב ויזמו רפורמות חוקתיות חסרות תקדים (מרוקו) ושינויים במערכת הפרלמנטארית (ירדן). גם במונרכיות אחרות כדוגמת סעודיה ועומאן לא נפקד קולה של המחאה החברתית-פוליטית שהתמקדה ביוקר המחייה וזכויות אזרח.

הדיון במונרכיות הערביות הינו מורכב ומחייב הערת הסתייגות. הן אינן עשויות מקשה אחת, ובשעה שיש להן מכנים משותפים, עדיין רבים ההבדלים בין מונרכיה אחת לרעותה. ירדן ומרוקו, לדוגמה, הינן מדינות מעוטות יכולת מבחינה כלכלית ועל כן שונות במידה רבה לצורך ניתוח זה ממונרכיות עתירות ממון, כדוגמת סעודיה. בחריין למשל, הינה מונרכיה שהדינמיקה הפנימית בה מוכתבת במידה רבה על ידי סכסוך שיעי-סוני עתיק יומין ובית המלוכה הסוני הינו בבחינת מיעוט השולט על רוב, שעה שבמונרכיות האחרות אין הדבר כך.

על אף השונות המתקיימת בין המשטרים המלוכניים, עדיין ניתן למתוח קו משותף המסביר את קשייה של המונרכיה הערבית במציאות מזרח תיכונית משתנה. ככלל, נתפסים משטרי המלוכה בחלקים גדולים של המזרח התיכון בן זמננו כמשטרי האתמוול. במידה רבה הם מזוהים בירחוב הערבי ככוח אנכרוניסטי ואנטי-מהפכני, שלאורך שנים שיתף פעולה עם כמה מהשליטים שהודחו במהפכות ה"אביב הערבי". בשנתיים שחלפו התמקדה ההתקוממות במאבק בלתי מתפשר נגד רודני ברזל כדוגמת מועמר אל-קדאפי, עלי עבדאללה צאלח ובשאר אל-אסד, שלמולם נתפסו המונרכיות כרע במיעוט. אולם נפילתם של הרודנים וכינון של מערכות פרלמנטאריות המושתתות על בחירות חופשיות במצרים ובתוניסיה עתידים ליצור, ככל הנראה, אפקט פסיכולוגי שעתידי להגביר את הלחץ לשינוי גם על המשטרים המלוכניים.

שנת 2013 מזמנת מבחן אמת למונרכיות הערביות. שליטיהן, במיוחד במונרכיות מעוטות יכולת כירדן או מרוקו, ניצבים עתה בפני דילמה קשה. הציבור הפך זה מכבר לשחקן מרכזי בזירה הפוליטית והכלכלית-חברתית ותביעותיו לשינוי מחייבות את המלכים לבנות סדר יום שונה במסגרת מאבקם להשרדות. פתיחתה של המערכת הפוליטית במדינות כמו ירדן ומרוקו מלמדת על הפנמה מסוימת של תמורות העתים, והבנה כי רק באם יאווררו את מערכיה הפוליטיים של המונרכיה האבסולוטית יוכלו לשפר את סיכויי הישרדותם. נותר אפוא להמתין ולראות האם ובאיזו מידה יתמכו מלכים בשינוי חוק הבחירות ובהקמתן של ממשלות ייצוגיות הנהנות מלגיטימיות עממית רחבה יותר - ממשלות שהקמתן כרוכה בהעברת מנה גדושה של כח פוליטי מידי המלך לטובת הציבור.

ההבטחות לשינוי שניתנו לאחרונה בשמם של מלכים יעמדו למבחן ציבורי נוקב יותר בשנת 2013, ועל המלכים עצמם תחול חובת ההוכחה. גרירת רגליים מצד המלך עלולה להעלות את מפלס המחאה ולהביא לעימות בלתי נמנע בין מלכים לנתיניהם. מונרכיות ערביות תיאלצנה, אפוא, לשנות את דפוסי פעילותן ולנסח מחדש את ממדיה של המשוואה הפוליטית תוך בוננות ריאלית בתמונת המציאות החברתית החדשה. תמונתו של הפטריארך הטוב והמיטיב העטוף בלגיטימציה שושלתית דתית נסדקה עמוקות, ובשיח הציבורי נשמעת ביקורת חסרת תקדים כלפי מוסד המלוכה ותפקודו של המלך. מלכים ערביים עתידים לגלות כי רק בהליכה מדודה ומושכלת ובעמל רב יוכלו לשמר את בסיס הלגיטימציה שעד עתה נלקח כמובן מאליו. כל אותה עת צריכים מלכים לשנן כי דיכוי נוקשה מדי של המחאה וחקיקת חוקים מגבילים עלולים לפורר על נקלה את תדמיתם המסורתית כשליטים מיטיבים הקשובים ומחויבים לעמם, ולהופכם בעיני הציבור לגרסה אחרת של רודני ברזל השנואים. גם מונרכיות עתירות נפט אינן חסינות בפני אתגרים שכאלה. צעירים משכילים, על-פי רוב מובטלים, במדינות אלה ארוגים היטב בשיח הציבורי ולא אחת מביעים סולידאריות עם כוחות המהפכה במדינות ערביות אחרות. ציבור זה עתיד, בטווח הבינוני או הרחוק, להציב בפני בתי המלוכה אתגר חברתי-פוליטי רחב הכולל בין היתר תביעה נחרצת מבעבר לשינוי ממשי במערכת הפוליטית.

ההסלמה באירועים במונרכיות של בחריין וירדן עדיין לא הביאה לשבירת כללי המשחק הנהוגים בהן. נראה כי תנועות המחאה מנהלות מאבק מבוקר החותר לשיפור עמדות ואינן חפצות בשלב זה בהרס יסודותיה של המונרכיה. סחרור מהפכני, כפי שמלמדת המציאות במדינות אחרות שחו מהפכה, עלול להסתיים באנרכיה שתכה במלכים ובנתיניהם גם יחד. בעיצומו של "האביב הערבי" ניצבות המונרכיות הערביות בפני אתגר קשה במיוחד. רק מדיניות מאוזנת הבנויה מחד גיסא על נכונותם של מלכים לפתוח את המערכת הפוליטית ולהיענות לצו השעה ומאידך גיסא על מוכנותו של הציבור "להסתפק בחצי תאוותו", תוכל לסייע למונרכיות במאבק ההשרדות.